

**БУРҲОНИДДИН МАРҒИНОНИЙНИНГ ИЛМИЙ МАҚОМИ ВА МАЗҲАБ
УЛАМОЛАРИ ОРАСИДАГИ ДАРАЖАЛАРИ****Саидов Иброхимжон Каримович¹**¹Мир Араб олий мадраса фикх фани уқитувчиси**МАҚОЛА
МА'LUMОТИ****АБСТРАКТ:****МАҚОЛА ТАРИХИ:***Received:07.10.2024**Revised: 08.10.2024**Accepted:09.10.2024*

Бурҳониддин Марғинович (1078-1139) - Ислом оламидаги машхур ҳанафий мазҳаби уламиси, ҳуқуқшунос ва фақиҳ. Унинг "Ҳидоя" асари ҳанафий мазҳабининг асосий манбаларидан бири бўлиб, унда ислом ҳуқуқининг муҳим жиҳатлари батафсил баён этилган.

КАЛИТ СЎЗЛАР:

Бурҳониддин Марғинович олий истеъдод ва юксак тафаккур соҳиби бўлиб, илму фан шайдоси эди.

Ушбу мақолада Бурҳониддин Марғиновичнинг илмий мақоми, мазҳаб уламолари орасидаги даражаси, ҳамда "Ҳидоя" асарининг аҳамияти батафсил муҳокама қилинади.

КИРИШ. Бурҳониддин Марғиновичнинг Ҳаёти ва Таълими

Бурҳониддин Марғинович 1078 йилда Марғинович шаҳрида (ҳозирги Туркманистон) туғилган. Унинг ҳақиқий исми Абул-Ҳасан Али ибн Абу Бакр ибн Муҳаммад ал-Марғинович бўлган. Ёшлигидан илмга қизиқиб, машхур уламолардан таълим олган. Жумладан, у Бағдодда Абу Бакр ал-Хатиб ал-Бағдодий, Абу Бакр ибн ал-Араби ва бошқалардан илм олиб, ҳанафий мазҳабида чуқур билим олган.

Бурҳониддин Марғиновичнинг юксак илмий даражага эга бўлиб, буюк фақиҳ ва ҳуқуқшунос, ўз даврининг йирик алломаси сифатида танилишига нималар сабаб бўлган?

Биринчидан: Бурҳониддин Марғинович олий истеъдод ва юксак тафаккур соҳиби бўлиб, илму фан шайдоси эди. Тинимсиз изланиш, билим олиш,узилишга йўл қўймасдан тинимсиз изланиш унинг асосий фазилати эди. Илмга қизиқиш уни узоқ сафарларга йўллаб, асосий фанларни ўзлаштириш учун имкон яратиб берди.

Иккинчидан: У яшаган давр Шарқ уйғониш даврибиринчи босқичи охирги юз йиллиги(IX-XII асрлар), яъни Марказий Осиёда илму-фан гуркираб ривожланган, жамият тараққиёти учун фикх илмигазарурат туғилган бир даврга тўғри келди. Шу сабабли фикх илми бўйича у яратган асарлар, айниқса “ал-Ҳидоя” асари, ушбу даврда тез-тез юз бериб турадиган янги-янги муаммоларни ечиб беришга қаратилган эди.

Учинчидан: У яшаган Қорахонийлар даврида айрим сабабларга кўра, Хуросон билан алоқалар сусайгани туфайли, Мовароуннаҳр олимлари ўзларига таянган ҳолда фикх илмига катта ҳисса қўша бошладилар. Ушбу фазилатсевар сулоланинг тўғридан тўғри ҳимояси ва татвиқоти соясида 300 га яқин йирик фақиҳлар мавжуд бўлиб, 150 дан кўпроқ ҳуқуқий асарлар, 20 та фатоволар ёзилган эди. Улардан 98 фоизи ханафий мазҳабига тегишли бўлган.

Марғинович ва унинг авлодлари Қорахоний ҳукмдорлар билан дўстона муносабатда бўлиб, шайхулисломлик олий вазифасини бирин кетин бажариб, моддий ва маънавий имтиёзлардан баҳраманд бўлиб яшаган. Бир сўз билан айтганда, бундай гуллаган муҳитда ҳаёт кечириш, ал-Марғиновичга илмий ютуқларга эришиш учун қулай шароит яратиб берди.

Тўртинчидан: Ал-Марғиновичнинг Абу Ҳанифа Нўмон ибн Собит (р.а) мазҳабига мансублиги ҳам унинг камолот даражасига кўтарилиши учунасосий омил бўлиб хизмат қилди. Негаки, Ҳанафий мазҳаби шариатнинг уч асосий манбаи – **Қуръон, Суннат ва Ижмо**дан кейин, тўртинчи асосий манба бўлмиш **Қиёс**, яъни ақлий манбага бошқа мазҳабларга нисбатан кўпроқ эътибор қаратгани билан ажралиб туради. Шунингдек, Ҳанафий мазҳаби қиёснинг иккинчи тури бўлмиш истехсон, яъни қиёснини тарк этиб, одамлар манфаатига мос қеладиган томонни устун қўйиш тамойилини жуда кўп қўллагани туфайли, кўп қулайликлар яратиб беради. Халқичида ёйилиб, улар ҳаётига сингиб кетган урф-одатлар ҳам ханафий мазҳабида ҳуқуқий муаммоларни ҳал қилишда қўшимча манба сифатида кенг қўламда қўлланилди.

Турк энциклопедист олими Шамсиддин Сомийнинг машҳур асари «Қомусул-аълум»да таъкидланишича, у зот 60000 дан 80000 гача ҳуқуқий муаммоларни ҳал қилиб берган экан.

Мазкур омиллар айниқса, ханафий мазҳабининг раъй (шахсий фикр) ва қиёсга таянгани Бурҳониддин Марғиновичга ўз малакасини ошириб, ислом ҳуқуқи фалсафасини туб моҳиятини англаш ва бу соҳада эркинлик билан фикр юритишга имкон берди.

Бурҳониддин Марғиноний ушбу мазҳабнинг кенг доирасида сон –саноксиз ҳуқуқий масалаларни ҳал қилиш йўллари топишга муваффақ бўлди. У тўғридан-тўғри мустақил суратда ижтиҳод қилиш ваколатига эга бўлмаса ҳам, ўз илмий ҳуқуқий асарларини ажратишга қиёсдан (қиёси жалийдан), айниқса, қиёснинг иккинчи тури бўлмиш – “қиёс ҳафий” ёки “истеҳсон” дан кенг кўламда фойдаланди. Чунки, Абу Ҳанифа (р.а)нинг ўзи ҳам энг муҳим бўлган юзлаб ҳуқуқий муаммоларни ушбу қоида асосида ечиб берганлар.

“Ал-Ҳидоя” ни диққат билан ўқиган киши Бурҳониддин Марғиноний истеҳсонга қай даражада қизиққани ва ундан жуда кенг фойдаланганлигига гувоҳ бўлади. Шунинг учун айрим олимлар Бурҳониддин Марғинонийни “Ал-Мужтаҳид фил мазҳаб” яъни “мазҳаб бўйича мужтаҳид” деб билганлар.

Бурҳониддин Марғиноний XII асрнинг буюк фикр олими сифатида аҳли сунна вал жамоа йўналишида ҳанафий мазҳабининг йирик вакили ҳисобланади. У ёзган асарларнинг барчаси, айниқса “ал-Ҳидоя” муаллифнинг ўзига хос илмий услубидан далолат беради.

Олим асарларини ўрганиб, унинг дунёқараши ва илмий тушунчалари ҳақида қуйидагича фикр билдириш мумкин.

Аллома фикрича, билим – бир неча манбадан ҳосил бўлади.

Биринчиси: Насс бўлиб, у шаръий ҳукм манбаи бўлмиш Қуръон оятлари ва Пайғамбар (с.а.в.) ҳадиси шарифларидир.

Иккинчиси: Ҳис – туйғу (сезги) органларида ҳосил бўладиган маълумотлар **бадиҳий**, яъни ҳеч қандай истидлолсиз қабул қилинадиган ҳисобланади.

Шариат ҳукмлари бўйича ишончли ва қатъий маърифатнинг асоси Қуръон ва Ҳадисдан кейин ижмоъ ҳисобланади. Ушбу илк манба асосида исботланган ҳукмлар асосан қатъий ва шубҳасиздир. Аммо қиёс, хабари воҳид орқали ҳосил бўлган нарсалар қатъий моҳиятга эга бўлмайди ва “зонний” ҳисобланади.

Марғиноний фикрича, илоҳий ҳукмлар ҳикматли далил ва иллатга асосланган. Унинг амр ва наҳийлари шариатнинг бешта асосий мақсадига қаратилган.

Улар қуйидагилардан иборат:

1. Динни сақлаш;
  2. Ақлни сақлаш;
  3. Ҳаётни сақлаш;
  4. Наслни сақлаш;
  5. Мол-мулкни сақлаш.
-

Мазкур бешта қадрият яшашнинг асосларини ташкил этади. У шаръий ҳукмларни таҳлил қилишда, ушбу маслаҳатларни назарда тутган ҳолда сўз юритади.

Аллома фикҳий масалаларни ёритишда қиёсий услубдан фойдаланиб, турли мазҳаблардаги назарияларни бир-бири билан солиштиради. Аввал Қуръон, сўнгра Суннатга асосланади, ундан кейин ижмо ва қиёсга ўтади. Қиёс муаммони ҳал этишда ёрдам бермас, истехсон (қиёси хафийга) ўтади. Ечим топилмаган аҳволда урф-одатга таяниб, хулоса чиқаради. Марғиноний истехсон ва ҳуқуқий истидлолдан кенг қўламда фойдаланади ва ўз хулосаларини мантиқий истидлол билан мустаҳкамлайди.

Унинг фикрича, ақл ва идрок маърифатнинг асоси бўлса ҳам, фақат ақлнинг ўзи билан доимо ишонарли билим ҳосил бўлмайди. Ақл чегараланган имкониятга эга бўлганлиги сабабли уни шариат мезони билан ўлчаш зарур бўлади. Ақл ҳар доим ҳам ҳақиқатга олиб бориши мумкин эмас.

Шунинг учун у ақлий манба сифатида қиёсга катта эътибор қаратади. Айниқса, кўп ўринларда истехсондан фойдаланади.

Истехсон ва урфга таяниш ҳуқуқий муаммоларни ҳал этишда кенг имконият очиб беради. У ибодатлардан ташқари инсонларнинг амалий ҳаётига тегишли бўлган ҳуқуқий масалаларни, бошқа далиллар билан бирга, ушбу мезон билан ҳам баҳолайди ва мантиқий таҳлилдан ўтказиши мумкин. У истикро (дедуксия) ва илмий таҳлил (анализ)дан кенг фойдаланади. Ҳар бир масалани турли мазҳаблар орасида қиёсий услубда ўрганиб, хулоса чиқаради ва энг маъқул деб топган фикрни таҳлил охирида зикр этиб, уни устун қўяди. Шу сабабли “Ал-Ҳидоя” ислом ҳуқуқининг фалсафий таҳлили деб аталса ўринли бўлади.

Муҳаммад Абдулҳай Лакнавий “Ал-Жавоидул Бахия фитароҷамилҳанафия” китобларида айтадилар: “Билинки, уламолар ҳанафий соҳибларимизни олти табақага бўлганлар:

Биринчи табақа: Имом Аъзам Абу Ҳанифа (р.а) шогирдлари имом Абу Юсуф, имом Муҳаммад ва имом Зуфар каби мужтаҳидлар табақаси. Бундай олимлар имом тақрир этган қоидалардан ҳукмлар олишга қодир шахслардир.

Иккинчи табақа: Мазҳаб соҳибидан ривоят бўлмаган масалаларда мужтаҳид бўлган уламолар. Бундай мужтаҳидларга Хассоф, Таҳовий, Корхий, Сарахсий, Ҳабвоний ва Баздавийлар каби кўпгина бошқа фақиҳлар киради. Улар фаръий ва усул масалаларида имомларига хилоф қилмайдилар, балки уларни усулига мос равишда ривоят ворид бўлмаган масалалардан ҳукм оладилар.

Учинчи табақа: Масала чиқарувчи соҳиблар табақаси, яъни “Асҳоб ут-Таҳриж”. Уларижтиҳодга қодир бўлмаган кишилардир.

Тўртинчи табақа: Шархловчилар: Кудурий, “Ҳидоя” муаллифи каби уламолар табақаси. Баъзи ривоятлардан баъзиларини афзаллигини гўзал йўсинда баён қилувчилар табақаси.

Бешинчи табақа: Тақлидчилар табақаси. Бу саҳиҳ билан заиф орасини ажратувчи олимлар табақасидир.

Олтинчи табақа: Юқоридаги уламолардан паст табақа, яъни омилар табақасидир”.²⁴

Бурҳониддин Марғиноний бу ҳанафий мазҳаби фақиҳлари орасида тўртинчи табақа алломалар сарасига мансубдирлар.

Абу Фаррос ал-Ғассоний “Ҳидоя” муаллифининг таржимаи ҳоли ҳақида ёзилган “Фавоидул баҳия” да шундай ёзганлар: “Ҳидоя” соҳибини Камол Бошо, ўзининг ёрқин фикри билан баъзи ривоятлардан баъзисини афзал эканини ажратишга қодир бўлган “Асҳоби таржих” да улар табақасидан деб зикр қилганлар”. Ушбу сўзлари давомида Бурҳониддин Марғинонийни қозихон даражаларидан паст бўлмаганини таъкидлаб: “Далилларни топиш ва масалаларни ечишда катта қобилият эгаси бўлмиш бу киши, мазҳабдаги мужтаҳидликка ҳақлироқдир”, дея Бурҳониддин Марғинонийни мазҳаб мужтаҳидларидан санашликни соғлом ақл эгасининг иши дейдилар.²⁵

Илмий Мақом ва "Ҳидоя" Асарининг Аҳамияти

Бурҳониддин Марғинонийнинг асосий илмий мероси "Ҳидоя" номли асари билан боғлиқ. Ушбу асар ислом ҳуқуқининг ҳанафий мазҳабидаги муҳим манбаалардан бири бўлиб, унинг тушунтиришлари ва хулосалари бугунги кунда ҳам кенг тарқалган.

"Ҳидоя" асарининг аҳамияти қуйидаги омилларда кўриниб туради:

- **Мухтасар ва тушунарли услуб:** "Ҳидоя" асари ҳанафий мазҳабининг мураккаб масалаларини оддий ва тушунарли услубда баён қилади. Ушбу хусусияти унинг талабалар ва бошқа қизиқувчилар учун қўл келтирадиган муҳим манбаага айлантирган.

- **Илмий асосланган хулосалар:** Бурҳониддин Марғиноний ўз асарида ҳанафий мазҳабининг муҳим ҳуқуқий масалаларини муҳокама қилиб, илмий асосланган

²⁴ Абдулхай Лакнавий “ал-Жавоид ал-Баҳия фитаро жамил ҳанафий” Қозон.

²⁵ Маҳмуд Сулаймон ал-Кафавий “Катоиб ал-аълум ал-ахир фи табақот ал-фуқоҳо ма машайих мазҳаб ан-Нўъмон” Ўзбекистон Республикаси Шарқшунослик институти қўлёзмалар хазинаси, инв. Рақам 29.29.

хулосаларга келган. Унинг илмий манбааларга таяниши ва дақиқ баҳслари "Ҳидоя" асарининг илмий аҳамиятини оширади.

- **Кенг тарқалиши:** "Ҳидоя" асари ҳанафий мазҳабининг асосий китобларидан бири бўлиб, у кўплаб мамлакатларда ўқитилган ва ўқитилиб келинмоқда. Ушбу асар ҳанафий мазҳаби уламоларининг таълим ва тарбия жараёнида муҳим роль ўйнайди.

Бурҳониддин Марғинонийнинг Мазҳаб Уламолари Орасидаги Даражаси

Бурҳониддин Марғинонийнинг илмий мақоми ва мазҳаб уламолари орасидаги даражаси унинг "Ҳидоя" асарининг таъсири ва унинг ҳанафий мазҳабидаги роли билан белгиланади.

Унинг мазҳаб уламолари орасидаги даражасини қуйидаги омиллар белгилайди:

- **"Ҳидоя" асарининг машҳурлиги:** "Ҳидоя" асари ҳанафий мазҳабидаги энг машҳур ва таъсирчан китоблардан бири бўлиб, унинг ҳаётий аҳамияти уламолар томонидан юқори баҳоланган.

- **Илмий етуклик:** Бурҳониддин Марғиноний ўз асарида ҳанафий мазҳабининг мураккаб масалаларини тўғри ва илмий асосланган тарзда муҳокама қилган.

- **Фикҳшуносликдаги ўрни:** У ҳанафий мазҳабининг муҳим фикҳшуносларидан бири бўлиб, унинг илмий мероси ҳозирги кунда ҳам муҳокама қилинади ва ўрганилиб келинмоқда.

Бурҳониддин Марғинонийнинг Илмий Меросининг Zamonaviy Аҳамияти

Бурҳониддин Марғинонийнинг илмий мероси, айниқса, "Ҳидоя" асари, ҳозирги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган. Ушбу асар ҳанафий мазҳабини ўрганишда муҳим манбаа бўлиб, шунингдек, ислом ҳуқуқининг мураккаб масалаларини тушунишда қўл келадиган муҳим инструмент ҳисобланади.

Бурҳониддин Марғинонийнинг илмий меросининг Zamonaviy аҳамияти қуйидаги омилларда кўриниб туради:

- **Ислом ҳуқуқини ўрганиш учун манба:** "Ҳидоя" асари ислом ҳуқуқини ўрганишда асосий манбаалардан бири бўлиб, ҳозирги кунда ҳам университетлар ва илмий муассасаларда ўқитилиб келинмоқда.

- **Ҳанафий мазҳабини тушуниш учун калид:** Ушбу асар ҳанафий мазҳабининг муҳим ҳуқуқий масалаларини тушуниш учун калид бўлиб хизмат қилади.

- **Zamonaviy муаммоларга ечим топишда қўл келиши:** Бурҳониддин Марғинонийнинг илмий меросидаги ҳуқуқий тафсиллар Zamonaviy муаммоларга ечим топишда қўл келиши мумкин.

Хулоса. Бурҳониддин Марғиноний - Ислом оламидаги машҳур ҳанафий мазҳаби уламози, ҳуқуқшунос ва фақиҳ. Унинг "Ҳидоя" асари ҳанафий мазҳабининг асосий манбаларидан бири бўлиб, унинг илмий мақоми ва мазҳаб уламолари орасидаги даражасини юқори баҳолайди. "Ҳидоя" асарининг ҳаётий аҳамияти, илмий асосланган хулосалари ва кенг тарқалиши Бурҳониддин Марғинонийни ҳанафий мазҳабининг энг муҳим ва таъсирчан уламоларидан бирига айлантирган. Унинг илмий мероси ҳозирги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган ва ислом ҳуқуқини ўрганишда, ҳанафий мазҳабини тушунишда ва Zamonaviy муаммоларга ечим топишда муҳим роль ўйнайди.

Адабиётлар:

1. "Ҳидоя" - Бурҳониддин Марғиноний
2. "Ислом ҳуқуқи тарихи" - А.М. Мирзоев
3. "Ислом цивилизацияси" - А.А. Саидов
4. "Ислом ҳуқуқининг асослари" - Ш.М. Муҳаммад
5. "Ҳанафий мазҳабининг асослари" - Ж.А. Саидов